

Ryszard Kapuscinski

Ében

Az éj fekete kristályai

Az út végén, ahogy haladunk, látszik a láthatáron lebukó napkorong. Amikor pár perc múlva már nem vakít a fénye és eltűnik, azonnal ránk szakad az éjszaka, és egyedül maradunk a sötétséggel. Szemem sarkából látom, hogy a Toyotát vezető Sebuya egyre idegesebb. Afrikában a sofőrök nem szívesen utaznak éjszaka – a sötétség nyugtalanítja őket. Annyira félnek az éjszakától, hogy gyakran nem is vállalnak vezetést naplemente után. Figyeltem őket olyankor, ha mégis kénytelenek voltak éjszaka vezetni. Ahelyett, hogy maguk elé néznének, idegesen az út két oldalát figyelik. Arcvonaluk élesek, feszültek. Halántékukon izzadságcseppek jelennek meg. Annak ellenére, hogy az utak tele vannak kátyúval, gödörrel, huppanóval, nem lassítanak, hanem vágatnak hanyatt-homlok, hogy mielőbb olyan helyre érjenek, ahol emberek vannak, ahol zaj és fény van. Éjszakai utazás közben minden ok nélkül pánikba esnek, mocomognak, összekucorodnak a volán mögött, mintha valaki golyózápport zúdítana a gépkocsira.

– Kuna nini? – kérdem (szuahéliül: valami baj van?). Sosem válaszolnak, csak száguldanak tovább a recsegő, ropogó autóval nagy porfelhők közepe.

– Hatari? – kérdem kis idő múlva (valami veszély?). Hallgatnak tovább, nem is figyelnek rám.

Félnek valamitől, harcolnak valamiféle démonnal, amelyet nem látok, nem ismerek. Az én szememben a sötétségnek egyszerű és meghatározott tulajdonságai vannak: szinte áthatolhatatlanul fekete, meleg, füledt és – ha megállunk, s Sebuya kikapcsolja a motort – teljesen hangtalan. Meggyőződésem azonban, hogy Sebuya szerint én szinte semmit sem tudok a sötétségről. Nem tudom nevezetesen, hogy a nappal és az éjszaka az két külön valóság, két külön világ. Nappal az ember valahogy elboldogul a környezetével, elvan, létezik, akár nyugodtan is élhet, az éjszaka azonban védtelenné teszi őt, kiszolgáltatja az ellenségeinek, életére törő erőket rejteget a sötétben. Ezért aztán a félelem, amely nappal az ember szívében szunnyad elfojtva, elrejtőzve, éjszaka erőszakos, legyőzhetetlen rettegéssé, tolakodó lidércnyomássá válik. Mennyire fontos, hogy az ember ilyenkor közösségben legyen! A többiek jelenléte enyhülést hoz, nyugtatja az idegeket, csökkenti a feszültséget.

– Hapa? (itt?) – kérdi Sebuya, amikor megpillantunk az út mentén egy agyagviskókból álló falut. Nyugat-Ugandában vagyunk, nem messze a Nilustól, és Kongó felé tartunk. Erősen sötétedik, és Sebuya egyre idegesebb. Látom, nem tudom őt rávenni a továbbutazásra, beleegyezek hát, hogy a faluban töltsük az éjszakát.

A parasztok lelkesedés nélkül, mondhatnám kelletlenül fogadtak minket, ami ezen a vidéken furcsa, meglepő dolog. Sebuya azonban előhúzott egy köteg shillinget, s ez, az itteni emberek szemében oly szokatlan és oly csábító látvány aztán megtette a magáét – kisöpörtek és szalmával felszórtak nekünk egy viskót. Sebuya mindjárt elaludt, engem azonban hamarosan fölébresztett a mozgékony és agresszív rovarsereg. Pókok, csótányok, suszterbogarak és hangyák, rengeteg apró, hangtalan, elfoglalt kis teremtmény, amelyeket gyakran nem is látunk, csak érezzük, hogy ott másznak, kapaszkodnak, csiklandoznak, csípnek – szó sem lehet itt alvásról. Sokáig forgolódtam álmatlanul, végül aztán kimerülten, vesztésként kimentem a viskó elé s leültem, hátamat a falnak támasztva. A hold ezüstös fénye eloszlatta a sötétséget. Nagy csönd volt, arrafelé ritkán jár gépkocsi, a háziállatokat meg már régen leölték, megették.

Hirtelen valamilyen neszre, léptekre majd mezítelen talpak dobogására lettem figyelmes. Aztán csönd lett. Körülnéztem, de eleinte semmit sem láttam. Rövidesen azonban megismétlődött a neszezés, lábdobogás. Utána megint csönd lett. Figyelni kezdtem a ritkásan elszórt bokrokat, a távolabb álló, emyőszerű akácokat, a sűrűségből kiemelkedő magányos köveket. Végre észrevettem nyolc lopakodó férfit, akik ágakra fektetett, holmi lepedőfelével letakart embert cipeltek a vállukon. Volt valami furcsa a mozgásukban – nem egyenesen haladtak, hanem osontak, lopakodtak, manővereztek. Lekucorodtak egy bokor mögött, körbenéztek, majd gyorsan a következő rejtekhelyig futottak. Keringtek, cikáztak, settenkedtek, mintha számháborúsdit játszanának. Néztem meggörnyedt, félmeztelen alakjukat, ideges mozdulataikat, egész titokzatos, fura viselkedésüket. Végül aztán teljesen eltűntek egy meredély mögött, körülöttem pedig újra csöndes, mozdulatlan, holdfényes éjszaka honolt.

Hajnaltól továbbindultunk. Megkérdeztem Sebuyát, tudja-e, hogy hívják az éjszakai szállást adó falu lakóit. – Amba a nevük – mondta Sebuya, és kis idő múlva hozzátette: – Kabila mbaya (körülbelül annyi, mint: rossz emberek). Többet nem akart mondani – az emberek itt a rosszat még mint beszédtemát is kerülik, úgy tartják, jobb nem emlegetni a farkast. Útközben folyton az az éjszakai menet járt az eszemben, amelynek véletlen szemtanúja voltam. Azok a rejtélyes cikázások, kanyargások, a cipekedő férfiak nyugtalansága és sietsége, az egész éjszakai misztérium valamilyen, általam megfejtethetlen titkot rejtett. Valami fontos dolognak kellett lennie. De mi volt az?

Az ambák és rokonaik mélyen hisznek abban, hogy a világot természetfölötti erők irányítják. Ezek az erők konkrét, néven nevezhető szellemek, pontosan meghatározható varázslatok. Ők adják meg az események értelmét, ők döntenek a sorsunkról, egyáltalán mindenről. Éppen ezért abban, ami velünk történik, semmi sem véletlen, a véletlen egyszerűen nem létezik. Vegyünk egy példát! Sebuya autót vezet, karambolozik és meghal. Miért éppen Sebuya karambolozott? Hiszen aznap a világon autók milliói mentek az utakon, s baj nélkül célba értek, Sebuya meg karambolozott és odaveszett. A fehér ember mindenféle okokat keres ilyenkor. Például, hogy elromlott az autó fékje. Csakhogy az ilyen okoskodás sehova sem vezet, semmit sem magyaráz meg. Mert miért éppen Sebuya autójának fékje romlott el? Hiszen aznap a világon autók milliói mentek az utakon, s egyiknek sem romlott el a fékje, csak Sebuyának. Miért? A fehér ember, akinek gondolkodása a naivitás csúcsa, erre azt mondja, hogy azért romlott el Sebuya fékje, mert nem gondolt időben arra, hogy megjavíttassa. Dehát miért éppen Sebuyának kellett volna erre gondolnia? Hiszen aznap a világon autók milliói stb, stb...

Láthatjuk hát, hogy a fehér ember gondolkodása nem vezet sehova. Sőt, mi több, a fehér ember arról, hogy Sebuya halálának oka a rossz fék volt, jegyzőkönyvet ír, és az ügyet lezárja. Lezárja! Mikor pedig az egész ügynek épp ekkor kellene kezdődnie! Sebuya ugyanis azért halt meg, mert valaki megverte szemmel. Ez egyszerű és nyilvánvaló dolog. Nem tudjuk viszont, ki volt a tettes, s épp ez az, amit most meg kell állapítanunk.

Nagy általánosságban azt mondjuk, valamilyen varázsló volt a tettes. A varázsló rossz ember, aki mindig gonosz szándékkal cselekszik. Kétféle varázsló létezik (a lengyel nyelv azonban nem tesz köztük különbséget). Az első veszélyesebb, mert nem más, mint

emberbőrbe bújt ördög. Az angol nyelvben: witch. A witch veszedelmes valaki. Sem a külseje, sem a viselkedése nem árulja el sátáni természetét. Nem hord különleges öltözéket, nincsenek varázsszerszámai. Nem kotyvaszt főzeteket, nem készít mérgeket, nem esik transzba és nem űz varázslatot. Ez a fajta varázsló vele született pszichikai erejével tud hatni, amely személyiségének jellemzője. Az, hogy rosszat cselekszik és bajt okoz, nem az ő szándékától függ, nem lesz tőle boldog. Egyszerűen ilyen a természete.

Ha közel vagyunk hozzá, elég, ha ránknéz. Előfordul, hogy valaki figyelmesen, hosszan, kutató pillantásokkal néz minket. Lehet, hogy az illető varázsló, aki éppen szemmel ver minket. De a távolság sem jelent számára semmiféle akadályt. Nagy távolságból, akár Afrika másik végéből vagy még messzebből is képes rontást előidézni.

A varázsló másik fajtája szelidebb, gyöngébb, kevésbé démoni. Mert míg a witch már úgy született, mint maga a gonoszság, a megtestesült ördög, addig a sorcerer (így hívják angolul ezt a gyöngébb fajtát) hivatásos varázsló, bűbájoló, akinek tanult mestersége, szakmája és létfenntartó tevékenysége a varázslás.

A witchnek ahhoz, hogy betegséget vagy más bajt, esetleg halált küldjön ránk, semmiféle segédeszköze nincs szüksége. Elég, ha felénk irányítja pokoli, megsemmisítő erejét. A betegség azonnyomban ledönt minket a lábunkról, s rövidesen bekövetkezik a halál. A sorcerernek önmagában nincs ilyen romboló ereje. Ahhoz, hogy megsemmisítsen bennünket, különféle mágikus eljárásokhoz, titokzatos hókuszpókuszokhoz, rituális szertartásokhoz kell folyamodnia. Ha például éjszaka a sűrű őserdőben megyünk, és elveszítjük szemünk világát, az nem azért történt, mert véletlenül nekimentünk egy láthatatlan, kiálló gallynak. Hiszen semmi sem történik véletlenül! Egyszerűen arról van szó, hogy valamelyik ellenségünk bosszút akart állni, és varázslóhoz fordult. A varázsló agyagból kis figurát gyúrt – a mi hasonmásunkat –, és tyúkvérbe mártott borókatövissel kivájta a szemét. Ezzel kimondta az ítéletet szemünk fölött – rontást hozott ránk. Elég, ha éjszaka a sűrű bozótban nekimegyünk szemünkkel egy kiálló gallynak, s máris tudni fogjuk, hogy ellenségünk bosszút akart állni, és elment a ... stb, stb. Most azonban meg kell állapítanunk, ki volt az az ellenség, el kell mennünk a varázslóhoz, és meg kell nála rendelnünk a mi viszontbosszúkat.

Ha Sebuya karambolban meghal, családja számára nem az lesz a legfontosabb, hogy megállapítsa, jók voltak-e a fékek, hiszen ennek semmi jelentősége, hanem azt kell megállapítania, hogy a halált okozó varázslatot az ördög-varázsló (witch) vagy egy közönséges hivatásos varázsló (sorcerer) követte-e el. Ez a legalapvetőbb kérdés, ebben az irányban fog haladni az egész bonyolult, hosszadalmas nyomozás, amelyben jövendőmondók, vének, kuruzslók és egyéb bűbájosok is részt vesznek. A nyomozás eredménye mindent eldönt! Ha ugyanis Sebuya ördög-varázsló gonoszságának esett áldozatul, az az egész családra és törzsre nézve tragédia, mert az átok az egész közösséget érinti, Sebuya halála csupán előjel, a jéghegy csúcsa volt: bizonyára követni fogják a családban egyéb betegségek és halálesetek. Ha azonban Sebuya azért halt meg, mert egy hivatásos varázsló akarta így, az nem olyan nagy baj, a hivatásos varázsló ugyanis csak egyes embereket, egyes célokat pusztíthat el, s így a család és a törzs nyugodtan aludhat!

A rossz a világ átka, és ez az a varázslókat, akik ennek a rossznak az ügynökei, hordozói és terjesztői, a lehető legtávolabb kell tartanom magamtól és klánomtól, mert jelenlétük megmérgezi a levegőt, járványt terjeszt, és az életet lehetetlenné, önmaga ellentétévé – halállá – változtatja. Ha meghalt valamelyik hozzátartozóm, leégett a házam, elhullott a tehenem, ha összegörnyedek a fájdalomtól vagy aléltan fekszem maláriás rohamban, tudom, hogy mi történt: valaki megvert szemmel. Ha tehát van erőm, akkor magam, ha túl győnge vagyok, akkor a falum vagy a klánom kezdi keresni a bűnöst, a varázslót. Ez a varázsló ex definitione mások között él és cselekszik, egy másik faluban, más klánban vagy törzsben. A Másossal, az Idegennel szemben táplált mai gyanakvásunk, ellenszenvünk még törzsközösségi őseink ilyenfajta félelméből származik, ők ugyanis a Másikban, az Idegen Törzsbélien a rossz hordozóját, a bajok forrását látták. Hiszen a fájdalom, a tűzvész vagy a szárazság és éhínség nem magától lett. Valakinek elő kellett idéznie, ránk kellett hoznia, terjesztenie kellett a szerencsétlenségeket. De ki volt az? Nem a mieink, a hozzátartozóink, ők ugyanis jó emberek: az élet csak jó emberek között lehetséges, márpedig én élek. A bűnösök tehát csakis Mások, Idegenek lehetnek. A minket ért bajokat, vereségeket megbosszulandó, összeütközésbe, konfliktusokba, háborúkba keveredünk velük. Vagyis, ha szerencsétlenség ért bennünket, annak forrása nem bennünk, hanem valahol másutt, kint, rajtam és az én közösségemen kívül, messze, Másokban keresendő.

Már rég megfeledektem Sebuyáról, kongói utazásunkról, az ambák falucskájában töltött éjszakáinkról, amikor évekkal később Mapotóban kezembe került egy könyv a Kelet-Afrikában honos varázslásokról, s benne egy E.H. Winter nevű antropológus jelentése azokról a kutatásokról, amelyeket az ambák között végeztek.

Az ambák, Winter szerint, nagyon különleges közösséget alkotnak. Az igaz, hogy a földrész többi népéhez hasonlóan ők is komolyan hisznek a gonosz létezésében, a varázslatok veszélyességében, s ezért félnek a varázslóktól, gyűlölik őket. Csakhogy az ambák, ellentétben azzal az általános nézettel, hogy a varázslók az idegenek közt élnek, hogy kívülről, messziről fejtik ki hatásukat, úgy vélik, hogy a varázslók közöttük vannak, a rokonaik között, a falujukban, és a törzs integráns részét képezik. Ez a meggyőződés vezet oda, hogy az amba közösség szétesőben van, mert átjárja a gyűlölet, bomlasztja a kölcsönös gyanakvás, pusztítja a közös félelem: fivér a fivértől, fiú az apjától, anya a saját gyerekeitől retteg, hiszen bárki lehet varázsló, bűbájos. Az ambák elvetették azt a kényelmes és megnyugtató nézetet, hogy az ellenség mindig valamilyen idegen, külföldi, más hitű vagy más színű ember. Nem! A mazochista ambák állandó gyötrelemben és megaláztatásban élnek, hiszen meggyőződésük, hogy az ellenség köztük van, hogy talán épp egy fedél alatt eszik, alszik velük. Ráadásul külön nehézséget jelent, hogy tulajdonképpen nem lehet leírni, hogyan néz ki egy varázsló, hiszen senki sem látta. A varázslók létezéséről azért tudunk, mert látjuk cselekedeteik következményeit: szárazságot idéztek elő, nincs hát mit enni, hol itt, hol ott üt ki tűzvész, sok a beteg ember, folyton meghal valaki. Ergo a varázslók egy pillanatig sem pihennek, folyton bajokat, csapásokat, tragédiákat zúdítanak ránk.

Az ambák írástudatlanok, kétlem, hogy olvasták volna azt a könyvet, amelynek szerzője szerint az idő múlásával élesedni fog a harc, s egyre több és több ellenség bukkan fel. És mégis, saját tapasztalataik alapján ők is hasonló következtetésre jutottak. És azt sem olvashatták, hogy valahol, a világ egy másik pontján ellenséges erők ügynököket igyekeznek majd küldeni közéjük, hogy az egészséges közösséget belülről bomlasszák. Márpedig az ambák esetében pontosan ez történt.

Az ambák, akik egységes, zárt közösséget alkottak, bokros, bozotos területen élnek szétszórt falvakban, és bár úgy tartják, hogy a varázslók közöttük élnek, gyakran gyanúsítják a szomszédos falvakat azzal, hogy a bajt okozó varázsló köztük rejtőzködik. Ilyenkor a gyanúsított falunak hadat üzennek. A megtámadott falu védekezik, majd egy idő után ellenháborút indít, mire válaszul a megtámadottak újra... stb, stb. Vagyis az ambák folyamatosan háborúznak egymással, ezek a háborúk pedig végérvényesen elgyengítik őket, fegyvertelenekké válnak a külső, idegen törzsbeli agresszorokkal szemben. Annymira el vannak foglalva magukkal, hogy nem veszik észre a veszélyt. A belső ellenség kísértetétől benuitan, megállíthatatlanul zuhannak a szakadékba.

A közösséget megosztó gyanakvás és ellenségesség mellett a rájuk nehezedő fátum össze is kovácsolja őket, s ha úgy adódik, szolidárisak tudnak lenni egymással. Ha például meggyőződom arról, hogy a falumban rejtőzködő varázsló nem hagy élni, akkor átköltözöm egy másik falucskába, ahol, még ha harcban állnak is az én falummal, szívesen fognak látni. Mert egy varázsló valóban halálra gyötörheti az embert. Megteheti, mondjuk, hogy az ősvényekre kavicsokat, leveleket, tollakat, ágacskákat, döglött legyeket, majomszört vagy manóhéjat rak. Elég, ha ezek közül egyre is rálépünk – máris megbetegszünk és meghalunk. És bármelyik

ösvényen heverhetnek ilyen apróságok. Gyakorlatilag tehát meg sem mozdulhatunk. Az ember a viskójából sem mer kilépni, mert már a küszöbön ott heverhet egy darabka majonkenyérfa-kéreg vagy egy mérgezett akáctövis.

A varázsló halálra akar gyötörni minket – csakis erre törekszik. És nincs ellene orvosság, nincs hogyan védekezni. A menekülés az egyetlen megoldás. Ezért láttam én akkor, éjszaka azokat a gömvedten lopakodó, hordágyon beteget cipelő embereket. A varázsló rontást hozott a betegre, ez pedig annak a jele, hogy már készíti elő a halálát. Ezért a rokonok az éjszaka leple alatt igyekeztek elrejtetni az áldozatot valahova a varázsló szeme elől, hogy ilymódon megmentsék az életét.

Jóllehet senki sem tudja, hogy néz ki egy varázsló, mégis sokat tudunk róla. Csak éjszaka közlekedik. Részt vesz azokon a boszorkányszombatokon, ahol kimondják ránk az ítéletet. Alsunk nyugodtan, ott pedig közben döntenek a balsorsunkról anélkül, hogy bármit is sejtjünk. A varázsló ott terem, ahol akar, még hozzá gyorsabban, mint a villám. Szenvedélyesen szereti az emberhúst, imádja az embervért. Nem beszél, a hangját nem ismerjük. Nem ismerjük az arcvonásait, a fejformáját.

De lehet, hogy egyszer majd születik egy ember, akinek olyan lesz a látása és az akaratereje, hogy ha erősen belebámul az éjszaka sötétjébe, meglátja, amint a sötétség sűrűsödni, dermedni kezd, majd fekete kristályokká tömörül, amelyekből egyre határozottabban áll össze a varázsló néma és komor arca.

Hol vannak azok az emberek?

Azok az emberek, akiknek itt kellene lenniük – hol vannak? Esik az eső és hideg van. Alacsonyan lógnak a sötét, sűrű, mozdulatlan felhők. Amerre a szem ellát, mindenütt lápok, mocsarak, vízzel elöntött területek. Az egyetlen ide vezető utat is elöntötte a víz. Járműveink, pedig hatalmas terepjárókról van szó, már rég megrekedtek a sárban, beásták magukat a fekete, ragacsos masszába, s a legfurább alakzatokban megbillenve, mozdulatlanul állnak a kerékvágásokban, tócsákban, mélyedésekben. Le kellett szállnunk, s gyalog kellett folytatnunk az utat a patakokban ömlő esőben. Menet közben egy kiálló magas szikla mellett haladunk el – csúcsáról páviánhorda tekingél ránk figyelmesen és nyugtalanul. Az út mentén, a fűben egy embert pillantok meg – összekucorodva, maláriás görcsök közt ücsörög – nem nyújtja ki a kezét, nem koldul, tekintetében nincs kérés, de még kíváncsiság sem.

A távolban néhány ócska barakk látszik, de ezenkívül semmi. Minden kihalt és vizes, mert az esős évszakban vagyunk.

Ez a hely, ahol vagyunk: Itang. Itang Nyugat-Etiópiában, a szudáni határhoz közel fekszik. Néhány év óta 150 ezer, a szudáni háborúból menekült nuer élt itt egy menekülttáborban. Pár napja még itt voltak. Most meg már sehol senki. Hova mentek? Mi történt velük? A mocsarak halotti csöndjét csak a békák brekegése, valami örjítő, átható, fülsüketítő varangy-kuruttyolás töri meg.

1991 nyarán Sadako Ogata, az ENSZ menekültügyi főbiztosa Etiópiába utazott, hogy megtekintse az itangi tábor. Ajánlatot kaptam, hogy elkísérhetem a főbiztos asszonyt. Kapva kaptam az ajánlaton, mert ilyen alkalom ritkán adódik. Érdemes megemlíteni, hogy az ilyen menekülttáborok, különböző okokból, általában távoli, elszigetelt helyeken található, ahova nehéz eljutni, és leginkább tilos belépni. A tábori lét kinszenvedés, szomorú vegetálás az élet és halál mezsgyéjén. Az emberek – néhány orvost és különféle karitatív szervezetek maroknyi munkását leszámítva – mégis nagyon keveset tudnak minderről, a világ ugyanis gondosan elzárja a közvélemény elől a tömegek szenvedésnek ezeket a helyeit, hallani sem akar róluk.

Mindig azt hittem, lehetetlenség, hogy eljussak Itangba. Ehhez ugyanis először Addisz-Abeba kell utazni. Ott bérelni kell (de kitől?) jó pénzen (de miből?) egy repülőgépet az ötszáz kilométernyire fekvő Gambelába – ez az egyetlen olyan település Itango közelében, ahol repülőtér van. Ez már valójában a szudáni határ, hihetetlenül nehéz lenne tehát leszállási engedélyt kapni. Tételezzük fel azonban, hogy van repülőnk is, engedélyünk is! Leszállunk Gambelában. Hova menjünk? Kihez forduljunk ebben a nyomorult kisvárosban, ahol a főtéren, zuhogó esőben néhány mezitlábos, mozdulatlan etióp ácsorog? Mire gondolhatnak? Mire várhatnak? Honnan szerezzünk Gambelában autót, sofőrt és embereket, lapátokat, köteleket, hogy ha elakadunk a sárban, ki lehessen húzni a terepjárót? Honnan szerezzünk élelmet? Tételezzük fel azonban, hogy ez is mind megvan! Mikor érnék a helyszínre? Elég lenne-e az utazásra egy nap? Hány óréséget kellene útközben meggyőzni, lekenyerezni, megvesztegetni, hogy továbbengedjenek? Végül aztán, már a tábor bejáratánál az ór visszafordítana minket, mert a táborban éppen kolera- vagy vérhasjárvány tombol, vagy nincs ott a parancsnok, aki engedélyt adhatna, nem akad olyan ember, aki tolmácsolhatna köztünk és a táborlakó nuerek között. Vagy pedig, ahogyan most is történik, a kapun túl már egyetlen élő lelket sem találunk.

Szudán volt az első afrikai ország, amely a II. világháború után elnyerte függetlenségét. Korábban brit gyarmat volt, amelyet mesterségesen, bürokratikus úton ragasztottak össze két részből: az arab-muzulmán Északból és a „néger“-keresztény (és animista) Délből. E két társadalom között régtől fogva létező antagonizmus, ellenségeskedés és gyűlölet uralkodott, mert az északi arabok éveken át támadták a délieket, összefogdosták és eladták őket rabszolgáknak.

Hogyan tudott ez a két ellenséges világ egy közös, független államban élni? Nem tudott – dehát az angolok éppen ezt akarták. Azokban az években a régi európai anyaországok meg voltak róla győződve, hogy ha formálisan lemondanak is a gyarmatokról, valójában úgyis ők fognak ott uralkodni – így Szudánban is – úgy, hogy állandóan békitgetik az északi muzulmánokat és a déli keresztényeket illetve animistákat. Rövidesen azonban szertefoszlottak ezek az imperialista illúziók. Még 1962-ben kirobbant Szudánban az első polgárháború Dél és Észak között (ezt korábban már megelőzte Délen egy sor lázadás és felkelés). Amikor 1960-ban először utaztam Délre, a szudáni vízumon kívül speciális, külön blankettán kiállított vízumra is szükségem volt. Jubában, Dél legnagyobb városában elvette tőlem egy határőr-tiszt. – Hogyhogy?! – haborogtam – erre nekem szükségem lesz, hogy eljussak Kongó határára, az pedig kétszáz kilométerre van innen! A tiszt nagy büszkén magára mutatott: – Itt én vagyok a határ! – mondta. És valóban, a város határán túl olyan föld terült el, amely fölött a kartúmi kormánynak már nem sok hatalma volt. És így van ez a mai napig – Jubát kartúmi arab helyőrség őrzi, a tartomány viszont a partizánok kezén van.

Az első szudáni háború tíz évig, 1972-ig tartott. Aztán, újabb tíz évig, törekeny, ideiglenes béke honolt, majd 1983-ban, amikor a kartúmi iszlám kormány az egész országra iszlám jogrendet (seria) akart erőltetni, kezdetét vette a mai napig tartó háború új, legborzalmasabb fázisa. Ez Afrika történelmének leghosszabb és legnagyobb háborúja, és e pillanatban valószínűleg az egész világ legnagyobb háborúja is, minthogy azonban bolygónk távoli vidékén zajlik és közvetlenül senkit, pl. Európát vagy Amerikát nem fenyegeti, különösebben senkit sem érdekel. Ráadásul e háború színpada, kiterjedt és tragikus halálövezetei – a kommunikációs nehézségek és Kartúm drasztikus korlátozásai miatt – gyakorlatilag hozzáférhetetlenek a média számára, s így a világnak a leghalványabb fogalma sincs arról, hogy Szudánban mekkora háború zajlik.

Márpedig zajlik több fronton és több síkon, amelyek közül az Észak-Dél konfliktus ma már nem is a legfontosabb, sőt, megtévesztő lehet, eltorzíthatja a valóság igazi képét. Kezdjük e hatalmas (két és fél millió négyzetkilométernyi) ország északi felétől! Szudán északi részét többnyire a Szahara és a Núbiai-sivatag teszi ki, amiről az embernek a végtelen homoktenger és szétmállott sziklatörmelékek jutnak eszébe. Észak-Szudán valóban homok- és kősvivatag, de nem csak ez. Ha Addisz-Abeba felől Európa felé repülünk, és Afrika ezen része fölé érünk, rendkívüli látványban van részünk: hosszan, hosszan húzódik a Szahara aranyárga felszíne,

közepét azonban hatalmas, haragoszöld sáv szeli ketté – a szélesen, nyugodtan kanyargó Nílus mentén zöldellő mezők és ültetvények sávja. A sötét-okker Szaharát és a haragoszöld mezőket elválasztó határt mintha késsel jelölték volna ki: nincsenek itt semmiféle köztes sávok, fokozatok – elérünk az ültetvény utolsó növénykéjéig, s máris ott vannak a sivatag első homokszemei.

Nos, valamikor ezek a folyómenti mezők sok millió arab fellahnak és az ott vándorló nomád törzseknek adtak ételmelet. Később azonban, különösen a XX. század felétől kezdve és már a függetlenség után, elindult egy folyamat, amelynek során a fellahokat elkergették kartúmi gazdag fajrokonai, akik a tábornoki karral együtt, a hadsereg és rendőrség segítségével megszerezték a Nílus menti termékeny földeket, s ott gigantikus méretű ültetvényeken exportálható növényeket – gyapotot, kaucsukot, szezámot – termesztettek. Így alakult ki az erős arab nagybirtokos osztály, amely a tábornoki karral és a hivatalnoki elittel szövetségben 1956-ban átvette a hatalmat, s gyakorolja azt a mai napig, háborút folytatva a „néger” Délel, amelyet gyarmataként kezel, s egyúttal elnyomva az ugyanazon etnikumhoz tartozó északi arabokat is.

Az elkergetett, földjeiktől, állataiktól megfosztott szudáni araboknak valahol helyet kell találniuk, valamit kezdeniük kell magukkal. Egy részüket a kartúmi vezetők besorozzák az egyre népesebb hadseregbe, más részüket a rendőrség és a hatalmasra duzzasztott hivatalnoki gárda soraiba. De mi legyen a többiekkel? A földnélküliek, gyökértelenné váltak óriási seregével? A rendszer ezeket igyekszik majd délre irányítani.

Észak lakóinak száma mintegy húszmillió, a délieké körülbelül hatmillió. Utóbbiak több tucatnyi, különböző nyelveket beszélő, más-más hitű és kultúrájú törzsre oszlanak. Ebből a soktörzsi déli tengerből is kiemelkedik két közösség, két nép, amelyek együtt az itteni lakosság felét teszik ki – a dinkák és a velük rokon (bár néha szembenálló) nuerek. Mindkét nép képviselőit messziről meg lehet ismerni: két méter magasak, sovány testalkatúak, bőruk színe igen sötét árnyalatú. Szép, délceg, méltóságteljes, sőt, kissé rátarti fajról van szó. Az antropológusok évek óta törik a fejüket, hogy mitől ilyen magasak és soványak. Tulajdonképpen csak tejjel, néha tehénnel táplálkoznak, teheneiket tenyésztik, tisztelik és szeretik. A teheneket nem szabad megölni, és a nők nem nyúlhatnak hozzájuk. A dinkák és nuerek egész életüket a teheneik kívánságainak és szükségleteinek rendelték alá. A száraz évszakot a folyók – a Nílus, a Ghazal és főként a Sobat – közelében töltik az állatokkal, az esős évszakban pedig, amikor a távoli fennsíkokon zöldellni kezd a fű, elhagyják a folyókat, és csordáikkal a fennsíkok felé indulnak. Ebben az ősi ritmusban, ebben az ingaszerű, a folyópartok és a Felső-Nílus fennsíkjai között zajló, már-már rituális vándorlásban merül ki a dinkák és nuerek élete. Ahhoz, hogy létezzenek, nagy térségekre, határtalan földekre, nyitott, tágas horizontra van szükségük. Ha bezárják őket, megbetegszenek, csontvázázzá soványodnak, kihúnyanak, meghalnak.

Nem tudom, hogyan kezdődött az a háború. Olyan régen történt! Talán a kormányhadsereg katonái elloptak a dinkáktól egy tehene? A dinkák meg vissza akarták szerezni a tehene? Lövöldözés kezdődött? Többen elestek? Valahogy így kezdődhetett. A tehén persze csak ürügy volt. A kartúmi arab uraságok nem tudtak beletörődni abba, hogy holmi déli tehénpásztoroknak ugyanolyan jogaik legyenek, mint nekik. A déliek meg nem akarták, hogy a független Szudánban rabszolgakereskedők fiai kormányozzák őket. Dél különválást, saját államot követelt. Észak úgy döntött, hogy elpusztítja a lázadókat. Elkezdődtek a mészárlások. Hírek szerint a háború idáig másfél millió áldozatot követelt. Először tíz éven át az ösztönös, gyengén szervezett, Anya-Nya partizánmozgalom tevékenykedett délen. Aztán 1983-ban a dinka származású John Garang hivatásos ezredes megszervezte a Szudáni Népi Felszabadító Hadsereget (SPLA), amely ellenőrzése alatt tartja a déli területek többségét.

Hosszú háborúról van itt szó, amely hol erősödik, hol ellanyhul, majd újra fellángol, s bár oly régóta tart már, nem hallottam, hogy bárki is meg akarná írni a történetét. Európában minden háborúval könyvek tucatjai, dokumentumokkal teli levéltárak, külön múzeumi termek foglalkoznak. Afrikában semmi ilyesmivel nem találkozni. A háború itt, még a leghosszabb és legnagyobb is, hamar a feledés homályába merül. Nyomai már másnapra eltűnnek: a halottakat azonnal el kell temetni, a felégetett viskók helyére újakat kell építeni.

Dokumentumok? Itt ilyesmi soha nem is volt. Nincsenek írásos parancsok, vezérkari térképek, rejtelek, röplapok, kiáltványok, újságok, levelezések. Nem szokás naplót vagy emlékiratokat írni (legtöbbször egyáltalán nincs is papír). Nincs hagyománya a történetírásnak. Egyébként is – ki végezné el mindezt? Itt nincsenek adatgyűjtők, muzeológusok, levéltárosok, történészek, régészek. És jobb is, ha a csatatereken nem lábatlankodnak ilyenek. A rendőrség azonnal felfigyelne rájuk, börtönbe kerülnének, és kémkedés vádjával főbelőnének őket. Itt a történelem váratlanul jelenik meg, mint deus ex machina, betakarítja véres termését, elragadja az áldozatokat, és nyomtalanul eltűnik. Ki ő tulajdonképpen? Miért éppen minket sújtott kárhozatos varázslatával? Nem jó erre még gondolni sem. Legjobb, ha nem firtatjuk a dolgot.

Térjünk vissza Szudánhoz! Az a háború, amely nemes jelszavakkal, egy fiatal állam drámájaként indult (Észak: meg kell őriznünk az ország egységét, Dél: a függetlenségünkért harcolunk), idővel eltorzul, s olyan háborúvá válik, amelyben különböző fegyveres kasztok saját népük ellen, felfegyverezettek a fegyvertelenek ellen harcolnak. Mert ez az egész egy szegény országban, éhez az emberek országában zajlik, ahol ha valaki fegyverért, bozótágó kérésért és géppisztolyért nyúl, azt elsősorban azért teszi, hogy ételmelet szerezzen, hogy jóllakjon. Itt a harc egy marék kukoricáért, egy tál rizsért folyik. És mindenféle rablást csak megkönnyít az, hogy óriási területű, utak, összeköttetés, kommunikáció nélküli országról van szó, ahol a lakosság kis közösségekben, elszórtan él, s ilyen körülmények között az útonállás, fosztogatás, banditizmus büntetlenül folytatható, hiszen nincs semmiféle ellenőrzés, felügyelet.

Háromféle fegyveres erő létezik ebben a háborúban. Van a kormányhadsereg – a kartúmi elit eszköze –, amelyet az államelnök, Omar al-Bashir irányít, s amellyel több hivatalos és titkos rendőrség, muzulmán testvéri közösség, magánhadsereg működik együtt.

Ezzel a kormányerővel állnak szemben a John Garang ezredes vezette SPLA partizánjai, és az SPLA-tól elszakadt különféle déli formációk.

S van végezetül egy harmadik kategória – a megszámlálhatatlanul sok ún. militias – vagyis fiatalokból (gyakran gyerekekből) álló paramilitáris csoportok, amelyek törzsi alapon szerveződnek különféle helyi bandavezérek parancsnoksága alatt. Ezek a bandavezérek, a helyzettől és a remélt haszontól függően, hol a hadsereggel, hol az SPLA-val működnek együtt (a militias Afrikában az utóbbi évek termése, olyan anarchizált, agresszív és növekvő erő, amely szétrobbantja az államokat, hadseregeket, a szervezett politikai és partizán mozgalmakat).

Ki ellen van ez a sok hadsereg, egység és front, a szolgálatok, sorozások? Miért harcolnak oly régóta? Néha egymás ellen, de legtöbbször saját népük, vagyis fegyvertelen lakosok, elsősorban nők és gyerekek ellen. De miért éppen nőkre és gyerekekre emelnek fegyvert? Talán valamiféle állati antifeminizmus hajtja ezeket a fegyveres férfiakat? Természetesen nem. Azért támadják és fosztogatják a nők és gyerekek csoportjait, mert ők kapják a nemzetközi segélyeket, nekik küldik a lisztet és rizzsel teli zsákokat, a kétszersültös és tejporos dobozokat, azokat a holmikát, amelyekre Európában senki sem figyel oda, itt viszont, a hatodik és tizenkettedik szélességi fok között, mindennél többet érnek. Egyébként nem mindig kell ezeket a kincseket elvenni a nőktől. Elég az is, ha az ételmelet szállító repülő a leszállás pillanatában körülfogják, elszedik a zsákokat és ládákat, s elszállítják saját egységükhöz.

A kartúmi kormány évek óta az éhínség fegyverét használja a déli lakosság megsemmisítésére. Azt teszi ma a dinkákkal és

nuerekkel, amit Sztálin tett az ukránokkal 1932-ben: halálra éhezeti őket.

Az emberek nem azért éheznek, mert a világon nincs elég élelem. Van, még sok is. Csakhogy az éhezők és a teli élelmiszerraktárak között magas akadály húzódik: a politikai játszma. Kartúm korlátozza az éhezőknek szánt segélyszállítmányok számát. Sok repülőt, még ha célba ér is, a helyi bandavezérek rabolnak ki. Akinek fegyvere van, élelme is van. Akinek élelme van, annak hatalma van. Olyan emberek között forgunk itt, akik nem a transzcendenciáról, a lélek mibenlétéről, az élet értelméről és a lét természetéről gondolkodnak. Ebben a világban az ember négykézláb mászva próbál kikaparni a sárból pár szem gabonát, hogy megérje a másnapot.

Itang:

Elmentünk a barakkokig. Alighanem kis kórház lehetett itt, de valakik lerombolták, kifosztották. De kik? Az ágyak feldöntögetve, az asztalok összetörve, a szekrénykék kinyitogatva. Egy új röntgenkészüléket kövekkel vertek szét, emelőkarjait kitördelték, a műszertáblát darabokra zúzták. Lehet, hogy ötszáz kilométeres körzetben ez volt az egyetlen átvilágításra alkalmas berendezés. Most valaki használhatatlan ócskavasat csinált belőle. De kicsoda? És miért? A közelben egy agregátor, az is összelapítva, szétverte. Jókora területen minden műszaki berendezés (kivéve, természetesen, a fegyvereket) használhatatlanná téve, megsemmisítve.

Keskeny gáton jutottunk el az egyetlen száraz, kiemelkedő térre. Mindkét oldalán magasan állt a rothadástól bűzlő víz, őrzöngtek a moszkítók. Mindenütt nedves mocsarak, rajtuk holmi kalyibák, többségükben üresek, de némelyikben emberek ülnek vagy fekszenek. A vízben? Igen, a vízben, saját szememmel látom. Végül összegyűjtöttek száz-kétszáz embert. Valaki félkörbe állította őket. Álltak szó nélkül, mozdulatlanul. Hova lettek a többiek, az a százötvenezer ember, hova indultak egy emberként egyetlen éjszaka? Szudánba. Miért? A vezetők parancsolták. A táborlakók évek óta éhező, már nem is gondolkodó, akarattalan élőlények. Még jó, hogy valaki parancsol nekik valamit, hogy tud a létezésükről, akar tőlük valamit. Ezek itt miért nem mentek el a többiekkel? Nem lehet tőlük megtudni. Kérnek valamit? Nem, semmit. Amíg kapnak valamilyen segítyt, életben maradnak, ha elfogy a segíty, meghalnak. De tegnap kaptak segítyt. És tegnapelőtt is. Vagyis nem olyan rossz a helyzet, és valóban nem kérnek semmit sem.

Egy idősebb férfi int nekik, hogy szétszéledhetnek. Még megkérdem, hogy szabad-e fényképeznem. Hát persze, hogy szabad. Itt mindent lehet.

A kút

Valaki ébresztget, érzem óvatos, könnyed érintését. A fölém hajló arc sötét, fölötte világos turbán, már szinte világít, mintha foszforeszkálna. Éjszaka van még, de köröskörül nagy a mozgolódás. Az asszonyok a sátrakat bontják, a fiúk a tűzrakóhelyet szedik rendbe. A sietős sürgölődés versenyfutás az idővel: minél többet elvégezni, mire fölkel a nap, és kezdődik a hőség. Gyorsan föl kell számolni az éjszakai tábor, és indulni kell tovább. Ezek az emberek egyáltalán nem kötődnek ahhoz a helyhez, ahol vannak. Mindjárt továbbállnak, nyomuk sem marad. Esténként énekelt dalocskáikban állandóan ez a refrén ismétlődik: „A hazám? A hazám ott van, ahol esik az eső“.

De messze még az este. Előbb föl kell készülni az útra. Legelőször is meg kell itatni a tevéket. Ez bizony sokáig tart, mert rengeteg vizet képesek meginni, mintegy tartalékként, amit sem az ember, sem más teremtmény nem tud megtenni. Aztán a fiúk megfejik a nőstény tevéket, a lapos bőrtömlők megtelnek savanykás, kesernyés tevetejjel. A kútból ezután a birkák és kecskék isznak. Van belőlük vagy kétszáz. Ezekre a nyájakra az asszonyok vigyáznak. Legvégül az emberek isznak – előbb a férfiak, utánuk a nők és gyerekek.

A láthatáron most megjelenik az első fényes csík – a mai nap előjele és a reggeli imádság ideje. Először a férfiak imádkoznak, de előtte még megmossák arcukat egy maréknyi vízzel. Ez a mosdás ugyanolyan koncentrációt igényel, mint az imádság: ahogyan egyetlen isteni szó sem, úgy egyetlen csepp víz sem veszhet kárba.

Ezután az asszonyok kiosztanak a férfiaknak egy-egy csészényi teát. A teát cukorral és mentával forralják, sűrű, mint a méz és laktató, a száraz évszakban, amikor nincs élelem, ez az egész napi táplálék, ki kell tartania a vacsoráig – az esti teáig.

Fölkel a nap, kivilágosodik, legfőbb ideje elindulni. Elöl mennek a férfiak és fiúk által vezetett tevék. Utánuk, porfelhőt verve, a birkák és kecskék. Rögtön mögöttük pedig a nők és gyerekek. Ebben a hagyományos rendben halad általában az emberekből és állatokból álló csoport, ezúttal azonban a legvégén ott megy még Hamed a szamarával és ráadásnak jómagam. Hamed kiskereskedő, az ő berberai kis szállodájában éjszakáztam. Amikor elmondta, hogy unokatestvéreivel Las Anodba indul a fivéréhez, megkértem, vigyen magával.

De hol van Berbera? Hol van Las Anod? Mindkét település Észak-Szomáliában fekszik. Berbera az Ádeni-öbölnél, Las Anod pedig a Haud fennsík. Útitársaim reggel észak, vagyis Mekka felé fordulva imádkoztak, a nap tőlük jobbra esett, most viszont, amikor útnak indulunk, balra esik. Ilyen ennek a világnak a geográfiája – bonyolult, zavaros, de Isten őrizzen attól, hogy az ember valamit összetéveszzen, az itteni, sivatagi körülmények között ez maga a halál. Aki járt már ezen a vidéken, az tudja, hogy ezek a Föld legforróbb tájai. De csak aki megismerte ezeket a helyeket, az fogja érteni, miről beszélek. Mert száraz évszakban a déli órák elviselhetetlenek – az maga a pokol. Valóban tűzön ég az ember. És ég körülötte minden. Még az árnyék is forró, még a szél is olyan, mint a tűz lángja. Mintha egy izzó, kozmikus meteorit haladna el a közelben, amely a maga termikus sugárzásával mindent hamuvá éget. Ilyenkor az emberek, állatok és növények mozdulatlanul dermednek. Mindenütt csönd van – halott, ijesztő csönd.

És mi úttalan utakon most épp e felé a vakító jelenség, a lángoló déli órák felé haladunk, a felé a halálosan kimerítő hőség felé, amely elől ráadásul nincs hova bújni, nincs hova menekülni. Senki sem beszélget, mintha minden figyelmünket és energiánkat a menetelés foglalná le, amely pedig mindennapi tevékenység, monoton rutin, életforma. Csak néha hallani, amint valaki rácsap botjával egy-egy lusta tevé hátára, vagy rákiált a rakoncátlan kecskékre.

Tizenegy felé jár az idő, amikor a menetoszlop lassít, aztán megáll és szétszéled. Mindenki megpróbál elbújni a nap elől. Ennek egyetlen módja, ha az ember behúzódik az elszórtan növő, ágas-bogas akácfák alá, amelyeknek lapos, tépett koronája ernyőt formáz: ott akad némi árnyék, parányi rejtőzködő hűvösség. Mert ezeken a fákön kívül mindenütt csak homok, homok. Néhol egy-egy magányos, tövises, kócos bokor, kiégett, érdes fűcsomó, szürkére száradt mohacsik. És csak nagyon ritkán: kiálló kövek, szétporladt szikladarabok, rendezetlen kötörmelék-halmok.

– Nem lett volna jobb a kútnál maradni? – kérdem félig alétlan Hamedet. Alig három napja vagyunk úton, s már nincs erőm tovább menni. Egy görcsös fatörzsnek támaszkodva ülünk, de a fa árnyéka olyan keskeny, hogy a számárnak már csak a feje fér bele, törzse kegyetlenül pörkölődik a napon.

– Nem – válaszolja Hamed –, mert nyugat felől jönnek az ogadenek, és nincs erőnk, hogy szembeszálljunk velük.

Ekkor jöttem rá, hogy a mi vándorlásunk nem egyszerű helyváltoztatás, hogy miközben haladunk, különféle harcokban, állandó és veszélyes manőverezésekben veszünk részt, olyan erőpróbákban és összecsapásokban, amelyek bármely pillanatban rosszul

végződhetnek.

A szomálik egyetlen, többmilliószámú nemzetet alkotnak. Közös a nyelvük, a történelmük, a kultúrájuk. Egyazon területen élnek. Egyazon valláshoz – az iszlámhoz – tartoznak. E közösség mintegy negyed része délen él, és mezőgazdasággal – cirok, kukorica, bab és banán termesztésével – foglalkozik. A többség azonban nomád állattartó. Ezek között vagyok most én is valahol a Berbera és Las Anod között elterülő hatalmas, félsivatagi területen. A szomálik néhány nagy törzsre, klánra oszlanak (olyanokra, mint az isaaq, daarood, dir, hawiye törzs), ezek további, több tucatnyi kisebb klánra, majd pedig több száz, sőt ezer rokoni közösségre. A bonyolult törzsi csoportosulások, kapcsolódások közötti egyezségekből, szövetségekből és konfliktusokból áll össze a szomáliai társadalom története.

A szomáli ember valahol útközben, egy jurta-sátorban vagy egyenesen a szabad ég alatt jön világra. Nem fogja ismerni születési helyét, soha sehova nem írják azt be. Szüleihez hasonlóan nem lesz szülővárosa vagy szülőfaluja. Egyetlen identitása van – a családdhoz, a rokoni közösséghez, a klánhoz fűződő kapcsolata. Amikor két idegen találkozik, ezzel kezdik: – Te ki vagy? – Önmagam vagyok Ahmad Abdullah családjából, amely Mussa Araye csoportjához tartozik, az pedig Hasean Said klánjához, amely pedig az isaaq klánszövetségből való stb. Ez után a bemutatkozás után a másik ismeretlen felsorolja saját hovatarozását, meghatározza gyökereit, s az ilyen információcsere sokáig tart és hallatlanul fontos, mert mindkét ember azt akarja megállapítani, hogy összeköti-e vagy elválasztja őket valami, hogy egymás ölelő karjába essenek, vagy késsel támadjanak egymásra. Mellesleg ezeknek az embereknek a személyes viszonya, egyéni rokon- vagy ellenszenvet mit sem számít, egymás iránti baráti vagy ellenséges érzelmeiket a két klán között adott pillanatban fennálló viszonyok határozzák meg. Az egyes ember, az egyén nem létezik, csak mint egyik vagy másik törzs része jöhet számításba.

Amikor a fiú nyolc éves lesz, nagy megtiszteltetés éri: társaival együtt őrizheti a tevéket – a szomáli nomádok legnagyobb kincsét. Itt a tevé a mértéke mindennek: a gazdagságnak, hatalomnak, életnek. Mindenekelőtt ez utóbbinak. Ha Ahmed megöl valakit egy másik törzsből, Ahmed törzsének kártérítést kell fizetnie. Ha férfit ölt, száz tevét, ha nőt, akkor ötvenet. Különben kitör a háború! Teve nélkül az ember nem létezhet. A nőstény tevé tejével táplálkozik, teveháton szállítja egész ingóságát. Családot is csak tevé árán alapíthat: feleségét adott számú tevével veheti meg annak törzsétől. Végül pedig a kártérítés kifizetésével megmenti életét.

A rokoni csoport állatállománya tevékből, juhokból és kecskékből tevődik össze. Errefelé nem lehet földet művelni – a száraz, forró homokon nem terem meg semmi, marad tehát az állattartás. Az állatoknak viszont vízre és legelőre van szükségük. Csak hogy legelőből még az esős évszakban is kevés van, a szárazság beköszöntével pedig szinte teljesen eltűnnek, a kis tavak, kutak elsékelyesednek, vagy teljesen kiszáradnak. A szárazsággal együtt jön az éhínség, az állatok sorra hullanak, sok ember pedig éhenhal.

A szomáli fiú kezdi megismerni a világot, amelyben él. Tanulja azt. Az egyedül árválkodó akácfa, a tépett fűcsomók, a magányos, vastagtörzű majomkenyérfa mind jelekké válnak, amelyek elárulják neki, hol van, merre kell tartania. A magas sziklatömbök, a merőleges követdészek, kiálló sziklanyúlványok útjelzőkként működnek, irányt mutatnak neki, nem hagyják, hogy eltévedjen. Csak hogy a táj, amelyről már azt hiszi, hogy megismerte, hogy eligazodik benne, csakhamar szertefoszlatja önbizalmát. Kiderül ugyanis, hogy ugyanazok a helyek, a jeleknek ugyanazok a labirintusai és kompozíciói egészen másként festenek akkor, amikor a forró nap mindent kiéget, és másként az esős évszakban, amikor mindent elborít a buján tenyésző zöld növényzet, hogy ugyanazoknak a hasadékoknak és sziklanyúlványoknak más lesz az alakjuk, mélységük és színük a reggeli nap vízszintes sugaraiban, s megint más délben, amikor a napsugarak függőlegesen érik a földet. Ekkor a fiú megérti, hogy ugyanaz a táj többféle, állandóan változó kompozíciót rejt magában, s tudni kell, hogy ezek mikor és milyen sorrendben követik egymást, mit jelentenek, mit mondanak, mire figyelmeztetnek.

A fiú első leckéje ez: a világ beszél, méghozzá sok nyelven, s ezeket állandóan tanulni kell. Az idő múlásával aztán más leckéket is megtanul: megismeri saját planétáját, saját térképét s a rajta kijelölt csapásokat, utakat, azok irányát, rajzát, elhelyezkedését. Mert bár látszatra köröskörül semmi sincs, csak kihalt pusztaság, a valóságban ezeket a földeket számos földút, gyalogút, csapás, ösvény szeli át, amelyek ugyan nem látszanak a homokban és a kövek közt, de mélyen bevésődtek az évszázadok óta itt vándorló emberek emlékezetébe. És itt kezdődik a nagy szomáliai játék, amelynek tétje a megmaradás, az élet. Ezek az útvonalak ugyanis kúttól kútig, legelőtől legelőig vezetnek. Az évszázados háborúk, konfliktusok és egyezségek eredményeként minden rokoni csoportnak, minden klánnak és törzsi szövetségnek megvannak a maga, hagyományok által szentesített útvonalai, kútjai és legelői. A helyzet nagyjából ideális olyankor, amikor elég eső esik, a legelők zöldesek, nincs túl sok állat, és nem születik túl sok ember. De jöjjön csak a szárazság, ami elég gyakori jelenség, száradjon ki a fű, apadjanak el a kutak! Az utak, ösvények évek alatt kialakult mesteri hálózata, amely arra szolgál, hogy a klánok elkerüljék egymást, ne találkozzanak, ne csapjanak össze, máris érvényét veszti, összegabalyodik, meglazul és szétszakad. A vándorló csoportok kétségbeesetten keresik azokat a kutakat, amelyekben még akad némi víz, s minden áron el akarnak odajutni. Mindenünnen a felé a néhány legelő felé hajítják az állatokat, ahol maradt egy kevéske fű. A száraz évszak a lázas keresés, a feszültségek, dühöngések, háborúk évadjává válik. Ilyenkor az emberekből előjön minden rossz tulajdonságuk: a bizalmatlanság, ravaszkodás, kapzsiság, gyűlölet.

Hamed azt mondja, hogy költészetükben gyakran esik szó olyan klánok tragédiájáról, pusztulásáról, amelyek már nem jutottak el vándorlásuk során a legközelebbi kútig. Az ilyen halálos vándorlás napokig, sőt, hetekig tarthat. Először a juhok és kecskék hullanak el, mert csak pár napig bírják ki víz nélkül. Aztán a gyerekek kerülnek sorra. – Aztán a gyerekek – mondja, de nem tesz hozzá semmit. Sem azt, hogyan reagálnak erre az anyák és apák, sem azt, hogyan temetik el a tetemeiket. – Aztán a gyerekek – ismétli, és megint elhallgat. Olyan borzasztó meleg van, hogy megszólalni is nehéz. Most múlt dél, az ember alig kap levegőt. – Aztán meghalnak a nők – folytatja kis idő múlva. – Akik még élnek, nem nagyon állhatnak meg. Ha minden halálesetnél megállnának, sosem jutnának el a kútig, s így az egyik halált újabb és újabb követné. A klán, amely vándorolt, létezett, valahol útközben eltűnne. Többé már senki sem állapítaná meg, hova lettek azok az emberek. Magam elé képzeltem azt az útvonalat, amely nincs, azaz, nem látni, s rajta az egyre gyérülő, egyre kisebb állat- és embercsoportot. – Egy ideig még bírják a férfiak és a tevék. A tevé akár három hétig is elvan víz nélkül. És nagy utat képes megtenni – ötszáz kilométert vagy még többet. És a nősténytevének végig van néhány csepp teje. Ez a három hét a felső határ, amennyit a férfiak és tevék kibírnak, ha egyedül maradnak a földön. – Egyedül a földön! – kiáltott fel Hamed, s hangjában kétségbeesés bújkált, mert éppen ez az, amit egy szomáli nem tud elképzelni: egyedül maradni a földön. Ember és tevé vándorol tovább kútat és vizet keresve. Egyre lassabban, egyre kimerültebben haladnak, hiszen lábuk alatt izzik a föld a nap tűzében, mindent áthat a pokoli forróság, minden szikrázik, lángol – a kövek, a homok, a levegő. – Az ember és a tevé együtt pusztul – mondta Hamed. Ez akkor következik be, amikor teljesen elapad a tevé teje, tőgye kiszárad, berepedezik. Embernek, állatnak általában marad még annyi ereje, hogy elvánszorogjon valamilyen árnyékig. Később aztán így találják rájuk – ott fekszenek holtan az árnyékban vagy ott, ahol az ember azt hitte, árnyék van.

– Tudok erről egyet s más – szakítottam félbe Hamedet – saját szememmel láttam Ogadenben. Teherautókon jártuk a sivatagot, hogy összeszedjük a haldokló nomádokat, és a godei táborba vigyük őket. Engem teljesen megrázott az, hogy ahányszor haldokló szomálikra és velük pusztuló tevéikre bukkantunk, azok az emberek az istennek sem akartak megválni állataiktól, pedig biztos halál várt rájuk. A Save humanitárius szervezet fiatal aktivistáival voltam ott, akik erővel vonszolták el a nomád pásztort a tevéjétől – mindkettő már csak csontváz volt – és vitték az átkozódó embert a táborba. Nem hosszú időre egyébként. A tábor lakói napi három liter vizet kaptak mindenre: ivásra, főzésre, mosásra. Napi ételadagjuk fél kiló kukorica volt. Ezenkívül hetente kaptak egy zacskó cukrot és egy darab szappant. Nos, a szomálik még ebből is tudtak spórolni, eladták a kukoricát és a cukrot a táborban kődörgő kereskedőknek, és félrerakták a pénzt, hogy új tevét vehessenek és elmenekülhessenek a sivatagba.

Nem tudtak másként élni.

Hamed nem csodálkozik. – Már csak ilyen a mi természetünk – mondja, de nem rezignáltan, inkább árnyalatnyi büszkeséggel. A természet olyasvalami, amivel nem szabad szembeszállni, nem kell arra törekedni, hogy megjavítsuk vagy hogy függetlenítsük magunkat tőle. Természetünket az Isten adta, tehát tökéletes. A szárazság, a forróság, az üres kutak és a vándorlás közben bekövetkező halál is tökéletes. Nélkülük az ember nem érezné aztán az eső igazi gyönyörét, a víz mennyei ízét, a tej élelő édességét. Az állat nem tudna örülni a lédús fünek, a rét illatának. Az ember nem tudná, mit jelent hideg, kristálytiszt víz sugarában állni. Eszébe sem jutna, hogy ez maga a mennyország.

Három óra van, a hőség lassan enyhül. Hamed föláll, letörli verejtékét, megigazítja turbánját. Indul, hogy részt vegyen a felnőtt férfiak gyűlésén, a siren. A szomálik fölött nincs semmiféle hatalom, semmiféle hierarchia. Az egyetlen döntéshozó szerv az ilyen gyűlés, amelyen bárki szót kaphat. Az összes férfi közösen meghallgatja a gyermek felderítők jelentéseit. A gyerekek ugyanis nem pihennek. Reggel óta figyelik, fűrkészik a környéket: nincs-e a közelben egy másik, fenyegető erejű klán? Hol lehet a legközelebbi kút, amelyhez mi érhetünk elsőként? Mehetünk-e tovább megnyugodva, hogy nem fenyeget minket veszély? Ezeket az ügyeket szép sorban mind megbeszéljük. A sir kiabálással, veszekedéssel, nagy zűrzavarral jár. Végül azonban csak megszületik a legfontosabb döntés: merre haladjunk tovább. Akkor aztán mindannyian fölállunk, és ósidóktól megállapított rendben útnak indulunk.

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*